

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

УДК 94:504.06 (47+57:016.1ЄС)

Перга Тетяна Юріївна

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Київ, Україна,
pergatatiana@gmail.com*

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Метою дослідження є аналіз екологічного врядування у країнах Східного партнерства. Дослідження здійснено на основі аналізу документів Європейського Союзу та країн Східного партнерства щодо впровадження засад екологічного врядування. У результаті дослідження з'ясовано сутність термінів «врядування», «екологічне врядування», «європейське екологічне врядування». Визначено головні принципи і цінності європейського екологічного врядування. Проаналізовано екологічний вектор політики Східного партнерства та заходи, що сприяють впровадженню екологічного врядування, зокрема флагманську ініціативу Східного партнерства щодо ефективного екологічного врядування (2009) і (Люксембурзьку) Декларацію міністрів щодо співпраці у галузі навколишнього середовища та зміни клімату (2016). Виявлено роль Європейського Союзу у вдосконаленні державного управління і проведенні ефективних реформ у країнах Східного партнерства, зокрема імплементації в екологічну політику таких європейських цінностей, як демократія, верховенство закону, залученість, прозорість, оцінка впливу. Зроблено висновок, що протягом 2009–2017 рр. спостерігається певний прогрес у впровадженні екологічного врядування в Україні, Молдові, Білорусі, Азербайджані, Вірменії та Грузії, однак існує ще багато перепон, які гальмують цей процес. Україна перша серед країн Східного партнерства розробила «м'який» інструмент впровадження в життя принципів належного екологічного врядування, унаочнений у «Дорожній карті з втілення положень Люксембурзької декларації» (2017), що на даний час перебуває у процесі вдосконалення. Значимість дослідження полягає у визначенні ключової ролі європейських цінностей у впровадженні екологічного врядування і пропозиції щодо їх широкого включення не лише до вказаного документу, а і до управлінської практики в Україні.

Ключові слова: Україна, ЄС, Східне партнерство, екологічне врядування, довкілля.

Perha Tetiana, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Institute of World History, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

European values in environmental governance of the Eastern Partnership countries

Main objective of the study is the analysis of the environmental governance in the Eastern Partnership countries. Methodology of the study includes an analysis of the European Union and the countries of the Eastern Partnership documents devoted to the implementation of the environmental governance principles. The study clarifies the concepts of “governance”, “environmental governance”, “European environmental governance”. The main principles and values of the European environmental governance are determined. The environmental vector of the Eastern Partnership and measures that promote the implementation of environmental governance, in particular the Flagship initiative of the Eastern Partnership on Effective Environmental Governance (2009) and the Ministerial Declaration on Environmental Cooperation and Climate Change (2016) have been analyzed. The results of the study show the role of the European Union in improving governance and conducting effective reforms in the Eastern Partnership countries, including the implementation in the environmental policy such European values as democracy, rule of law, engagement, transparency, impact assessment. It has concluded that during 2009–2017, there was a certain progress in the implementation of environmental governance in Ukraine, Moldova, Belarus, Azerbaijan, Armenia and Georgia, but still there are many problems on this way. Ukraine, the first one among the Eastern Partnership countries, has developed a “soft” instrument for implementing the principles of good environmental governance, which has been put in the “Roadmap for the implementation of the provisions of the Luxembourg Declaration” (2017). This document is currently under development. The significance of the study is in the determining the key role of the European values in the implementation of environmental governance and proposal for their wider inclusion not only in this document, but in practices in Ukraine.

Key words: Ukraine, EU, Eastern Partnership, ecological governance, environment.

Перга Татьяна Юрьевна, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины», Киев, Украина

Европейские ценности в экологическом управлении стран Восточного партнерства

Целью исследования является анализ экологического управления в странах Восточного партнерства. Исследование осуществлено на основе анализа документов Европейского Союза и стран Восточного партнерства по внедрению принципов экологического управления. В результате исследования установлено

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

суцність терминів «управление», «экологическое управление», «европейское экологическое управление». Определены основные принципы и ценности европейского экологического управления. Проанализированы экологический вектор политики Восточного партнерства и мероприятия, способствующие внедрению экологического управления, в частности, флагманская инициатива Восточного партнерства по эффективному экологическому управлению (2009) и (Люксембургская) Декларация министров о сотрудничестве в области окружающей среды и изменения климата (2016). Выявлена роль Европейского Союза в совершенствовании государственного управления и проведении эффективных реформ в странах Восточного партнерства, включая внедрение в экологическую политику таких европейских ценностей как демократия, верховенство закона, вовлеченность, прозрачность, оценка воздействия. Сделан вывод, что в течение 2009–2017 гг. наблюдается определенный прогресс во внедрении экологического управления в Украине, Молдове, Беларуси, Азербайджане, Армении и Грузии, однако существует еще много преград, которые тормозят этот процесс. Украина первой среди стран Восточного партнерства разработала «мягкий» инструмент внедрения в жизнь принципов надлежащего экологического управления, изложенный в «Дорожной карте по внедрению положений Люксембургской декларации» (2017), который в настоящее время находится на стадии совершенствования. Значимость исследования заключается в определении ключевой роли европейских ценностей во внедрении экологического управления и предложения их включения не только в указанный документ, но и в управленческую практику в Украине.

Ключевые слова: Украина, ЕС, Восточное партнерство, экологическое управление, окружающей среды.

Вступ. На сучасному етапі розвитку перед країнами Східного партнерства постає актуальне завдання удосконалення державного управління і проведення ефективних реформ, у тому числі – у сфері захисту довкілля. Вони передбачають упровадження високих стандартів, вимог і цінностей, які отримали назву європейських, і формування на цій основі більш ефективної управлінської моделі, яка отримала назву екологічного врядування. Розуміння необхідності цього кроку ґрунтується на усвідомленні того, що без цивілізованих форм, методів, принципів і цінностей, які мають витіснити архаїчні аналоги, успадковані від комуністичної доби, неможливо створити ефективну систему екологічного врядування.

Значний вплив на формування екологічне врядування в країнах Східного партнерства, як нової більш ефективної моделі реалізації завдань екологічної політики, має Європейський Союз. Досягнення у цій царині дозволили ЄС виробити унікальний спосіб прийняття і впровадження рішень, що призвело до

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

підвищення результативності екологічних заходів і покращення стану довкілля на теренах співтовариства. Ці зрушення спонукали низку пострадянських країн до вивчення і впровадження передового європейського досвіду. Започаткування ЄС у 2009 р. ініціативи Східного партнерства розширило ці можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню європейського екологічного врядування присвячена увага низки закордонних фахівців, зокрема І. Гойєра, Л. М. Бруна, А. Вейла, М. Кіні, Д. Констадакопулоса, М. Портера, Б. Флінна, Е. Р. Зіто, Е. Джордан, К. В. Вюрзель, А. Леншоу та багатьох ін., які досліджують розвиток цієї управлінської моделі, її особливості, місце ЄС у глобальному екологічному врядуванні. Водночас екологічне врядування в країнах Східного партнерства привертає значно менше уваги; ця тема цікавить переважно представників країн-учасниць партнерства, у першу чергу, експертів які здійснюють його моніторинг. Наприклад, українські експерти підготували аналітичні записки «Належне екологічне врядування в країнах Східного Партнерства: роботи непочатий край» [1], «Сприяння прогресу Білорусі, Молдови та України у європейській реформі екологічного врядування» [6], бюлетень проекту неурядової організації «Мама-86» «Моніторинг та оцінка впровадження Україною положень Люксембурзької декларації, що стосуються екологічного врядування» [3] та низку ін. документів, які розглядають його практичний вимір.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На даний час в Україні відсутні фахові наукові дослідження цієї проблеми, що актуалізує заповнення існуючої прогалини.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є аналіз екологічного врядування у країнах Східного партнерства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння реформ екологічного управління, які відбуваються в країнах Східного партнерства, доречно, перш за все, дати коротку характеристику екологічному врядуванню. Ми розглядаємо врядування, як загальну концепцію керування, елементами якої є покращені інститути, вдосконалена політика та активніша залученість громадян (і різних зацікавлених сторін) до процесу прийняття і впровадження рішень з метою підвищення ефективності природоохоронних заходів і використання природних ресурсів. Врядування також означає правила, процеси і поведінку, що впливають на способи здійснення владних повноважень, насамперед стосовно відкритості, участі, підзвітності, ефективності та узгодженості. Отже, воно стосується того, як діяльність може і має здійснюватися і має практичний вимір. На відміну від традиційного, ієрархічного, державо-централізованого способу врядування має горизонтальний характер, що дозволяє залучити до процесу прийняття і впровадження рішень широке коло зацікавлених сторін.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Екологічне врядування є специфічною формою ширшого «врядування» та стосується інститутів і процесів, за допомогою яких суспільства приймають рішення, що впливають на навколишнє середовище. Воно базується на таких європейських цінностях як демократія, верховенство закону, рівність, що передбачає залучення багатьох недержавних партнерів, а також прозорість і підзвітність діяльності. Це дозволяє досягти вищий ступінь інтегрованості екологічної політики та відповідальності за ефективність прийнятих рішень, що має ліквідувати прогалини між запланованим і виконаним. Однією з важливих умов досягнення цього є доступ до інформації, який багато фахівців вважають фундаментальною засадою європейської демократії. Слабке врядування асоціюється з негативними наслідками для довкілля і такими соціальними негараздами як корупція, соціальна відчуженість і відсутність довіри до влади. Суб'єктами екологічного врядування є громадянське суспільство, державний і приватний сектор та домогосподарства, що унаочнюють пересічних громадян [1]. Європейське екологічне врядування представляє собою унікальний спосіб прийняття рішень, вироблення та реалізації європейських політик, до якого залучені: наднаціональні органи ЄС; 28 держав-членів; субнаціональні органи влади держав-членів; бізнес-громади; громадянське суспільство, які вступають між собою у багаторівневі відносини.

У Європейському Союзі широкі дебати з питань врядування відбулися напередодні розширення співтовариства і мали на меті узгодження процесу прийняття і впровадження рішень у старих і нових державах-членах. Вони відображені у «Білій книзі з європейського врядування», виданій у 2001 р. [11]. Реформа управління, що розпочалася у цей період, спрямовувалася на підвищення відкритості, залученості, підзвітності, ефективності, узгодженості у розвитку та реалізації політик Союзу, зокрема його держав-членів. Необхідність вдосконалення врядування в екологічній сфері була обумовлена їхнім відмінним ставленням до довкілля, інституційним потенціалом та інтересами у реалізації регіональних цілей. Ефективність цієї управлінської моделі, демократичні перетворення у пострадянських країнах, упровадження ними європейських цінностей спонукали ЄС до підтримки реформ у країнах Східного партнерства, включаючи захист довкілля. Не менш важливим фактором, на наш погляд, є і прагнення перетворити європейський континент на територію з високим рівнем екологічної безпеки, що можна досягти лише об'єднавши зусилля всіх країн регіону.

Східний вимір Політики добросусідства Європейського Союзу (Східне партнерство) є спільною, прийнятою в 2009 р. ініціативою, в якій беруть участь ЄС, його країни-члени і 6 східноєвропейських держав: Азербайджан, Вірменія, Грузія, Білорусь, Молдова та Україна. Вона базується на відданості принципам міжнародного права та на фундаментальних цінностях, таких як демократія,

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

верховенство права, права людини, основні свободи і охоплює підтримку таких секторів як ринкова економіка, енергоефективність, сталий розвиток і належне врядування [9].

Для досягнення екологічних цілей під час низки самітів Східного партнерства урядовці домовилися здійснювати регіональне співробітництво з питань охорони довкілля, боротьби зі зміною клімату і сталого розвитку; посилювати реалізацію екологічних розділів двосторонніх угод між ЄС і країнами партнерства; сприяти посиленню ролі Панелі з питань охорони навколишнього середовища та боротьби зі зміною клімату у визначенні рішень спільних екологічних проблем регіону; співпрацювати у реалізації «Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» та Паризької угоди зі зміни клімату; розширювати стратегічне співробітництво з організаціями громадянського суспільства у контексті Глобального порядку денного в галузі клімату; вдосконалювати екологічне врядування. Однією з важливих умов виконання поставлених завдань є необхідність перегляду ефективності екологічної політики та управління у східноєвропейських країнах у процесі гармонізації, та (або) наближення законодавства до нормативно-правової бази ЄС. Інтерес до співпраці у цій царині обумовлений транскордонним характером багатьох екологічних і кліматичних проблем, географічною близькістю країн, спільністю багатьох природних ресурсів, що вимагають посилення транскордонного співробітництва і спільних заходів щодо захисту повітря, лісів, земель і ґрунтів, природи і біорізноманіття, водних ресурсів.

Важливе місце у цьому контексті посідає прийнята у 2009 р. флагманська ініціатива Східного партнерства щодо ефективного екологічного врядування, що має сприяти захисту навколишнього середовища, в тому числі, рішення проблем зміни клімату шляхом удосконалення екологічного врядування. Вона ставить завдання забезпечити доступність достовірної екологічної інформації; підвищити інформованість та участь зацікавлених сторін; пропагувати оцінку впливу на навколишнє середовище й уникати ненавмисних негативних наслідків в інших секторах політики, виконати які неможливо без широкого упровадження багатьох європейських цінностей. Основними елементами цієї ініціативи є розробка спільної системи екологічної інформації (SEIS) та зміцнення потенціалу для забезпечення залучення зацікавлених сторін, екологічних оцінок і звітності на основі досвіду і законодавства ЄС, а також відповідно з природоохоронними угодами, зокрема Орхуською конвенцією (про доступ до екологічної інформації) та Конвенцією Еспоо (про оцінку впливу на навколишнє середовище) [8].

Під час Вільнюського саміту (2012 р.) учасники Східного партнерства закликали до сприяння рішучим заходам з реалізації екологічних реформ у країнах Східного партнерства, а також підкреслили необхідність

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

запровадження діалогу на високому рівні із залученням активних екологічних організацій громадянського суспільства. Спільні декларації самітів Східного партнерства у Вільнюсі (листопад 2013 р.) та у Ризі (травень 2015 р.) визначили екологічні питання пріоритетами у співпраці. У 2016 р. відбувся неформальний Діалог міністрів Східного партнерства у Мінську, зосереджений на питаннях охорони навколишнього середовища. У червні 2016 р. Восьма конференція міністрів регіону ЄЕК ООН «Навколишнє середовище для Європи» у Батумі (Грузія) прийняла Всеєвропейську рамкову стратегію переходу до «зеленої» економіки», Батумську ініціативу з «зеленої» економіки BIG-E, а також Батумську ініціативу з боротьби за чисте повітря [10].

18 жовтня 2016 р. у Люксембурзі під час засідання Міністрів з питань навколишнього середовища і зміни клімату ЄС і країни Східного партнерства затвердили Декларацію міністрів щодо співпраці у галузі навколишнього середовища та зміни клімату. Вона сприяє переходу до «зеленої» та циркулярної економіки, якнайкращому використанню існуючих регіональних структур, ініціатив і програм; підтримує економічну диверсифікацію, ефективне використання ресурсів, кліматичну нейтральність та сталий розвиток з низьким рівнем викидів. У документі зазначено, що урядовці мають підтримувати поточні та майбутні ініціативи (такі як твіннін-проекти та фінансовані ЄС регіональні проекти EaP GREEN, EUWI+, CLIMA East, «Угода мерів із клімату та енергії», створення «зелених» міст і сталого міського розвитку задля досягнення цілей «зеленої» економіки), співпрацювати над виконанням Паризької угоди і посилити стратегічну співпрацю з громадянським суспільством у кліматичній політиці, розширювати міжгалузеве та міжміністерське співробітництво, підтримувати залучення громадянського суспільства до прийняття рішень, стратегічного планування і впровадження та моніторингу результатів екологічної політики, програм і планів згідно з Орхуською конвенцією [7].

Нарада міністрів доручила Експертній групі Східного партнерства з питань навколишнього середовища та зміни клімату керувати реалізацією Декларації. У липні 2017 р. було підготовлено План дій щодо реалізації Декларації. Перший розгляд виконання зобов'язань буде проведено на Другій нараді міністрів з питань довкілля та зміни клімату в 2018 р.

Динаміка співробітництва ЄС і країн Східного партнерства з 2009 по 2017 рр. в екологічній сфері, включаючи впровадження засад екологічного врядування, вказує на невинний рух до виконання поставлених завдань. Водночас у країнах Східного партнерства існує ще багато проблем, які гальмують цей процес. Оцінка здобутків, здійснена експертами у 2012 та 2014 рр. засвідчила, що не дивлячись на планомірну діяльність у забезпеченні легітимних засад для впровадження належного екологічного врядування в країнах Східного партнерства, у практичній площині існує багато перешкод, що є наслідком

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

недостатньої інтеграції європейських цінностей у стратегічні документи їхнього розвитку, а також політичну і управлінську практику. Це призводить до нерівномірності і непослідовності багатьох реформ, зокрема в частині, що стосується забезпечення доступу до інформації та залучення громадськості до прийняття рішень у сфері охорони навколишнього середовища. Відтак вона не може впливати на екологічні пріоритети майбутніх реформ. Процедури оцінювання впливу на навколишнє середовище в деяких країнах скасовано в перебігу адміністративних реформ, реформи також подекуди ослабили інституційну структуру у сфері охорони навколишнього природного середовища. Найбільший прогрес у впровадженні екологічного врядування досягли Грузія, Молдова й Україна, найменший – Вірменія, Азербайджан, Білорусь [4].

Щодо України, то, на наш погляд, крім низького пріоритету довкілля у внутрішній і зовнішній політиці, варто вказати і на такі перешкоди, що постають на шляху впровадження екологічного врядування, як погана міжгалузева та міжвідомча взаємодія системи державного управління з охорони навколишнього середовища, інституційна слабкість Міністерства екології і природних ресурсів України, недостатнє розуміння зв'язків довкілля – економіка – соціальне благополуччя, слабе верховенство права, високі корупційні ризики, низький рівень прозорості, відсутність участі та ефективної системи оцінювання впливу на навколишнє середовище потенційно небезпечних запланованих промислових проєктів, недосконалість екологічних інформаційних систем тощо, що призводять до неефективного прийняття рішень. Реальні зрушення у розвитку природоохоронної сфери розпочалися лише у 2016 р., проте, крокам, які плануються, все ще бракує політичного забарвлення та стратегічного бачення. Як зазначив Міністр екології та природних ресурсів України Остап Семерак, природоохоронне управління знаходиться в критично занедбаному стані, а природоохоронна діяльність займає серед пріоритетів Уряду найнижчі шаблі. Однією з причин цього є недостатнє впровадження фундаментальних європейських цінностей в управлінську практику в Україні [5].

Міністерство екології і природних ресурсів України першим серед споріднених міністерств Східного партнерства виробило «м'який» інструмент впровадження в життя принципів належного екологічного врядування, які, на відміну від законів, надають гнучкі можливості досягати поставлених цілей. Документ під назвою «Дорожня карта із втілення положень Люксембурзької декларації» представлено на круглому столі «Цілі та завдання належного екологічного врядування в контексті впровадження Люксембурзької декларації», який відбувся 18 жовтня 2017 р. до першої річниці прийняття Декларації, за підтримки проєкту «Сприяння прогресу Білорусі, Молдови та України у європейській реформі екологічного врядування» [2]. У Дорожній карті відображені відповідні до положень Декларації та 20-ти досягнень всього

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В ЕКОЛОГІЧНОМУ ВРЯДУВАННІ КРАЇН СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА

Східного Партнерства вже затверджені середньострокові цілі та завдання, а також завдання поточної політики. Документ передбачає розробку і включення нових цілей і завдань, які наразі розробляються не лише урядовцями, а і представниками громадянського суспільства. Надзвичайно важливим при цьому вбачається ґрунтовне вивчення теорії і практики європейського екологічного врядування і якнайповніше включення не лише у вказаний документ, а й у діяльність усіх суб'єктів екологічної політики України таких європейських цінностей як відкритість, звітність, прозорість, неупередженість, відповідальність, чесність і самовідданість спільній справі, що сприятиме покращенню стану довкілля в Україні.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Перспективами подальших досліджень може стати дослідження особливостей європейського екологічного врядування і вироблення з урахуванням цього досвіду рекомендацій для України.

Список використаних джерел:

1. Гуменюк В. Належне екологічне врядування в країнах Східного Партнерства: роботи непочатий край [Електронний ресурс] : Європейський простір / В. Гуменюк, З. Міщук. – Київ, 2012. – Режим доступу: https://eu.prostir.ua/files/1331819362039/Environmentalgovernance_PВ_15.03_ukr.pdf. – Назва з екрану. – Дата доступу 15.02.2018.

2. Мінприроди оприлюднило дорожню карту щодо імплементації положень Люксембурзької декларації [Електронний ресурс] / М-во екології та природних ресурсів України. – Київ, 2017. – Режим доступу: <https://menr.gov.ua/news/31791.html>. – Назва з екрану. – Дата доступу 13.02.2018.

3. Моніторинг та оцінка впровадження Україною положень Люксембурзької декларації, що стосуються екологічного врядування [Електронний ресурс] / Мама-86. – Київ, 2017. – Режим доступу: <https://mama-86.org/index.php/ua/65-diialnist/diialnist-napriamku-ekolohizatsiia/monitorynh-ta-otsinka-vprovadzhenia-polozhen-liuksemburzkoi-deklaratsii-shcho-stosuiutsia-ekolohichnoho-vriaduvannia>. – Назва з екрану. – Дата доступу 15.02.2018.

4. На шляху до належного екологічного врядування в країнах Східного партнерства: друга оцінка [Електронний ресурс] (резюме) / Мама-86. – 2014. – Режим доступу: <http://archive.mama-86.org/index.php/uk/ecologization/docs/705-2015-05-26-08-57-14.html>. – Назва з екрану. – Дата доступу 13.02.2018.

5. Остап Семерак: в Україні сміттєзвалищ більше, ніж в Китаї [Електронний ресурс] / Ліга Новини. – 2016. – 28 верес. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/interview/politics/12867360-ostap_semerak_v_ukra_n_sm_tt_zvalishch_b_lshe_n_zh_v_kita.htm. – Назва з екрану. – Дата доступу 16.02.2018.

6. Advancing Belarus, Moldova and Ukraine for the European Environmental Governance Reforms [Electronic resource] / Мама-86. – Київ, 2017. – Mode of access: <http://eap-csf.eu/wp-content/uploads/Anna-Onisimova-Golubovska.pdf>. – Last access: 16.02.2018. – Title from the screen.

7. Declaration on cooperation on environment and climate change in the Eastern Partnership [Electronic resource] : European Commission. – Brussels, 2016. – Mode of access: http://ec.europa.eu/environment/international_issues/pdf/declaration_on_cooperation_eastern_partnership.pdf. – Last access: 17.02.2018. – Title from the screen.

8. Environmental Governance and Climate Change Prevention. Flagship Initiative [Electronic resource] : European Commission. – Mode of access: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/neighbourhood/pdf/riga/20150518_flagship_env.pdf. – Last access: 18.02.2018.– Title from the screen.

9. The Eastern Partnership [Electronic resource] : European Union. – Mode of access: https://eeas.europa.eu/topics/eastern-partnership_en. – Last access: 18.02.2018.– Title from the screen.

10. The Eighth Environment for Europe Ministerial Conference [Electronic resource] // UNECE. – Batumi, 2016. – Mode of access: <https://www.unece.org/index.php?id=41721>. – Last access: 18.02.2018. – Title from the screen.

11. White Paper on governance [Electronic resource]. – 2001. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:110109>. – Last access: 18.02.2018. – Title from the screen.

References:

1. Humeniuk, V. (2012). *Good environmental governance in the Eastern Partnership countries: the work is endless: European space*. Kyiv. [online] Available at: https://eu.prostir.ua/files/1331819362039/Environmentalgovernance_PB_15.03_ukr.pdf. [Accessed 15 February 2018]. Title from the screen.

2. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine. (2017). *Ministry of Environmental Protection Announces Roadmap on the Implementation of the Provisions of the Luxembourg Declaration*. Kyiv. [online] Available at : <https://menr.gov.ua/news/31791.html>. [Accessed 13 February 2018]. Title from the screen.

3. Mama–86. (2017). *Monitoring and evaluation of Ukraine’s implementation of the provisions of the Luxembourg Declaration on environmental governance*. Kyiv. [online] Available at : <https://mama-86.org/index.php/ua/65-diialnist/diialnist-napriamku-ekolohizatsiia/monitorynh-ta>

otsinka-vprovadzhenia-polozhen-liuksemburzkoj-deklaratsii-shcho-stosuiutsia-ekolohichnoho-vriaduvannia. [Accessed 15 February 2018]. Title from the screen.

4. Mama–86. (2014). *Towards Good Environmental Governance in the Eastern Partnership: Second Assessment (resume)*. [online] Available at : <http://archive.mama-86.org/index.php/uk/ecologization/docs/705-2015-05-26-08-57-14.html>. [Accessed 13 February 2018]. Title from the screen.

5. Ostap Semerak: In Ukraine, there are more landfill than in China/ (2016). *Liga Novosti [League of News]*, [online] Available at : http://news.liga.net/interview/politics/12845989-ostap_semerak_v_ukra_n_sm_tt_zvalishch_b_lshe_n_zh_v_kita.htm. [Accessed 16 February 2018]. Title from the screen.

6. Mama–86. (2017). *Advancing Belarus, Moldova and Ukraine for the European Environmental Governance Reforms*. Kyiv. Available at : <http://eap-csf.eu/wp-content/uploads/Anna-Onisimova-Golubovska.pdf>. [Accessed 16 February 2018]. Title from the screen.

7. European Commission. (2016). *Declaration on cooperation on environment and climate change in the Eastern Partnership*. Brussels. [online] Available at : http://ec.europa.eu/environment/international_issues/pdf/declaration_on_cooperation_eastern_partnership.pdf. [Accessed 17 February 2018]. Title from the screen.

8. European Commission. (2015). *Environmental Governance and Climate Change Prevention. Flagship Initiative*. [online] Available at: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/neighbourhood/pdf/riga/20150518_flagship_env.pdf. [Accessed 18 February 2018]. Title from the screen.

9. European Union. *The Eastern Partnership [Electronic recourse] : European Union*. [online] Available at : https://eeas.europa.eu/topics/eastern-partnership_en. [Accessed 18 February 2018]. Title from the screen.

10. UNECE. (2016). *The Eighth Environment for Europe Ministerial Conference*. Batumi. [online] Available at : <https://www.unece.org/index.php?id=41721>. [Accessed 19 February 2018]. Title from the screen.

11. White Paper on governance. (2001). [online] Available at : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:110109>. [Accessed 19 February 2018]. Title from the screen.